

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

האלימות – מה מקורה?*

בלשונו **אֱלִימוֹת** היא 'תוקפנות ושימוש בכוח', ואדם אֱלִים הוא אדם חזק, תקיף וגברתן. שימוש זה שגור בלשונו היום. בימי הביניים רווחה הצורה **אֱלִם**, כגון בדברי הרמב"ם הקובע שמתפקידי הסנהדרין "לגדור פרצות הדת ולחזק הבדק או לקנוס אלם" (הלכות סנהדרין כד, ו).

במקרא משמש השורש בשתי משמעויות אחרות: **אֱלָמָה** היא 'שיבולים שנאגדו יחד' ("מאלמים אלמים", בראשית לז, ז), ו**אֱלִם** הוא 'נטול כוח הדיבור'.

האם ניתן למצוא קשר כלשהו בין הוראות א-ל-ם השונות? בן-יהודה מביא במילונו שתי השערות. אחת קושרת בין **אֱלָמָה** ובין **אֱלִם**, והשנייה – בין **אֱלָמָה** ובין **אֱלִים**. ההשערה הראשונה היא ש**אֱלִם** מתקשר ל**אֱלָמָה** מפני שלשונו קשורה כביכול. אך דעת בן-יהודה אינה נוחה מביאור זה: "וזה דחוק".

ההשערה השנייה מגשרת בין עניין כוחו של האֱלִים ובין עניין הקשירה שב**אלומה**. אומר בן-יהודה (בהערה לערך "אגד"): "נראה כי בני שם ראו יחס וקרבה בין שני המושגים קשר וכוח, יען דבר קשור הוא חזק. וראיה יפה לזה הוא הפועל **חזק**, שבלשון עברית משמעתו כח ועז ובערבית **חַזַּק** (حَزَق) פרושו: קשר בכח, אסר אדם". וכן "בערבית **אֶגֶד** (أَجَد) פרושו **חַזַּק**", ובעברית: כרך סביב וקשר. ובערך "אלם": "ואולי [גם אֱלִים] מן אלם במושג הקשירה, שהשתמשו בו הלשונות השמיות למושג הכח".

אולם השערה יפה זו על מקור האלימות אינה עומדת בפני הביקורת. א-ל-ם שעניינו הכוח והחוזק שגור בארמית הבבלית (ב"ב לד ע"ב): "כָּל דְּאֵלִים גְּבַר", 'כל החזק זוכה'. וכן משמש א-ל-ם בהוראה זו בתרגומים הארמיים המאוחרים (תרגום הכתובים ותרגום יונתן לתורה) ואף בפיוטים אשכנזיים מאוחרים, כגון "אלימות מִלְתָּא", 'חוזק הדבר' (יונה פרנקל, **מחמר פסח**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 623). גם בדפוסים ובכתבי יד של תרגום

* התעוררתי לחקור את מקורה של המלה בעקבות הכנת ביאור לתרגום אונקלוס.

אונקלוס מתורגמת לשון א-מ-ץ לארמית: א-ל-ם. אך בכתבי היד המשובחים של תרגום אונקלוס (כעדות מהדורת שפרבר והתאג' התימני) אין א-ל-ם, אלא ע-ל-ם בלבד. למשל, "חזק ואמץ" בדב' לא, ז מתורגם: "תִּקְּף וְעִלֵּם", וגרסה דומה עמדה בפני רש"י ("תקיף ועלם", בביאורו לסוטה יב ע"ב).

כדי לעמוד על הוראת ע-ל-ם בתרגום אונקלוס נבחן את שימושו בפסוקים נוספים. בדרך כלל השורש מציין את גיל הנעורים, כפי שעולה מחילופי תרגומיו של אונקלוס לשמות ילד, נער, בחור ודומיהם. את הַיֶּלֶד מתרגם אונקלוס בדרך כלל "רִבְיָא", ובלבד שהילד הוא בגיל הניקות או הילדות. למשל, הילד האמור אצל משה בתיבה: "ותקח לו תבת גמא... ותשם בה את הילד" (שמות ב, ג) תרגם " ...יֶת רִבְיָא"; כך תרגם גם כאשר הילד הוא יצחק בעודו תינוק: "ויגדל הילד ויגמל" (בראשית כא, ח): "וְרִבְיָא רִבְיָא וְאַתְחַסִּיל". לעומת זאת כאשר בכתובים נזכר ילד שהוא בחור צעיר, מתרגמו אונקלוס "עוֹלִימָא", כלומר עָלַם. בדברי ראובן לאחים "אל תחטאו בילד" (בראשית מב, כב), תרגם "לֹא תַחֲטֹן בְּעוֹלִימָא", שכן הכוונה ליוסף בהיותו בן שבע-עשרה. בדומה לכך תרגם את פניית שכם המבקש לשאת את דינה: "קח לי את הילדה הזאת לאשה" (בראשית לד, ד) "יֶת עוֹלִימָתָא הָדָא".

העורכים מעירים לי שבסורית יש הבחנה ברורה בשמות האיש הצעיר: מי שטרם מלאו לו שבע נקרא שִׁבְרָא; טָלָא – גילו בין שבע לשתיים-עשרה שנה; ומי שהגיע לגיל מצוות וטרם מלאו לו עשרים וחמש שנה קרוי עִלְמָא.

ומן ההוראה הזאת נגזרת בתרגומים נוספים הוראה אחרת: 'רעננות, נעורים ועלומים'. תמיהת שרה "אחרי בלתי היתה לי עדנה?" (בראשית יח, יב) מתורגמת "בתר דסיבית תהי לי עולימו?" כלומר, 'האומנם אחזור לימי עלומי?' ובעקבות התרגום פירש רד"ק בספר השרשים (ערך "עדן") את עֲדָנָה: "תענוג, והוא ימי הבחורות" (ולא כרש"י שפירש "עדנה, לשון עידן, זמן, וסת נידות"). יהושע מתואר בתורה כ"משרת משה מִבְּחֵרִיו" (במדבר יא, כח), ואונקלוס תרגם: "מְשֻׁמְשָׁנָה דְּמִשָּׁה מְעוֹלְמוֹתִיָּה", היינו ששירתו מימי נעוריו.

התרגום "תקף ועילם", כפי שפירשנוהו מלשון רעננות נעורים, מתאים לדרכו של אונקלוס, הנוהג לחדד את ההבחנה בין מלים נרדפות. למשל: הביטוי רעים וחטאים עשוי להתפרש כגיוון לשוני גרידא. אבל אונקלוס

תרגם "ואנשי סדם רעים וחטאים" (בראשית יג, יג) "...בישין בממונהון וחייבין בגויתיהון", רעים - בממונם וחטאים - בגופם. ורבות כהנה. גישה זו רווחת בספרות חז"ל. מלים נרדפות מתפרשות כביטויים הבאים להרבות דיוק, ולא כמכשיר ספרותי אסתטי בלבד. למשל חילופי ש-י-ם/נ-ת-ן שבפסוק "לא ישים עליה שמן ולא יתן עליה לבונה" (ויקרא ה, יא) באו על פי חז"ל ללמד הלכה: שימה - אפילו בכלשהו אבל נתינה - בכזית דווקא (מנחות נט, ע"ב).

על פי דרכו זו של אונקלוס נראה כי אף כאן בתרגמו את "חזק ואמץ" - "תקיף ועילם" בא להורות שתי פנים: התחזק והיה זריז כנער.

אין ספק אפוא שמקור האלימות הוא ע-ל-ם. אמנם תרגום אונקלוס הוא הלהג הארמי היחיד ששימר את משמעות ע-ל-ם המקורית, כלומר 'כוח וחוזק', אך מבחינה סמנטית אפשר להראות שכשם שמן הגבר, מי שנמצא בשיא כוחו, נגזרים הגבור והפועל לגבור, כן מן העלם/עולימא רב הכוח נגזר הפועל ע-ל-ם בהוראה דומה. חיזוק לכך ממצאות האוגריתית והעברית אשר בהן ע-ל-ם עניינו קרוב אצל הכוח והחוזק.

אם כך, כיצד הגיעה לעברית האלימות באל"ף ולא בעי"ן? המעבר לא חל בתוך העברית. מקורו בארמית המאוחרת, שכדרכה לא שמרה על הגייה ראויה של העיצורים הגרוניים (על תופעת טשטוש הגרוניות בארמית הבבלית הרחב הרמב"ן בפירושו לבראשית לב, כה). הארמית המאוחרת הארץ-ישראלית והבבלית אימצה את ע-ל-ם, אך המירה את העיצור הלועי בעיצור הסדקי: א-ל-ם, ואת השורש הזה (בצורות: אלים, אלימות) העבירה ללשון ימינו.

נמצא אפוא שהשורש המקורי ע-ל-ם התגלגל לעברית גם כצורתו וגם בשורש א-ל-ם, ולפנינו עוד דוגמה לכפלה שנוצרה בעברית בעקבות מגע עם הארמית (ראה: מ' בר-אשר, 'כפלות בעברית', לשוננו לעם מב [התשנ"א], עמ' 123-128).

הערת אגב של המזכירות המדעית

בישיבת הוועדה למונחי משפט נידונו הצירופים הרווחים אלימות פיזית ואלימות מילולית. הוועדה מציעה לקיים במקומם את שני המונחים: אלימות ואלימות דברים. אלימות מציינת מעשה שיש בו שימוש בכוח, והיסוד הגופני מצוי בתוך הביטוי, ולכן מיותר שם התואר פיזית. אלימות דברים באה על משקל הונאת דברים.